

DESPRE FRUMENTARI ÎN DACIA ROMANĂ

Analizând epigrafele romane descoperite până acum în Dacia și publicate, precum și cele din alte părți ale Imperiului Roman cu referire la spațiul mai sus amintit, ne-am propus întocmirea unui studiu pe marginea inscripțiilor care menționează militari romani cu rangul de *frumentarius*. Scopul prezentului studiu este clarificarea pe cât posibil a statutului pe care aceștia îl dețineau în cadrul armatei și administrației provinciei.

Referitor la atribuțiile care reveneau frumentarilor, părerile cercetătorilor în domeniu sunt diferite. Nu de puține ori apare ipoteza conform căreia ei ar îndeplini funcții polițienești, de siguranță ori de spionaj. În acest sens, vom încerca creionarea în cadrul prezentei lucrări a laturii unui eventual "serviciu secret" din rândul armatelor romane staționate în Dacia. Numărul inscripțiilor ce pomenesc rangul de *frumentarius* este redus, inscripțiile fiind descoperite în general în castelele diferitelor legiuni, perioada de datare pentru majoritatea lor fiind secolul al III-lea pCh. Majoritatea militarilor pomeniți în inscripțiile analizate provin din legiunea a XIII-a Germina, urmând legiunile a VI-a Victrix și a IV-a Flavia. Pentru legiunea a IV-a Flavia este atestat un *centurio frumentarius*, C. Titius Ianuarius, originar din *Camulodunum* (Britannia), răposat la *Drobeta*¹. Inscripția datează din secolul al II-lea pCh., mai precis din perioada domniei împăratului Hadrian.

La *Sarmizegetusa* întâlnim într-o inscripție funerară un *miles frumentarius*, răposat la 19 ani, Publius Antonius Victor², aparținând de legiunea a VI-a Victrix. Inscripția poate fi încadrată cronologic, pe baza analizei onomastice, în perioada de domnie a împăratului Gordian al III-lea, deci în intervalul 239-244³. Lipsa formulei de invocare a zeilor Mani nu este în acest caz un indiciu de datare, ci o omisiune în copierea textului inscripției. Legiunea a VI-a Victrix staționează la *Eburacum* în Britannia, dar apare menționată și în inscripțiile din Dacia, alături de numele unor soldați⁴.

Cea mai timpurie atestare epigrafică a unui *frumentarius* al legiunii a XIII-a Germina o întâlnim la o epigrafă din *Apulum*, care îl pomeneste pe Ti. Claudius Vibianus, *centurio frumentarius*⁵. Inscripția datează din secolul al II-lea pCh., din timpul domniei împăratului Hadrian, deci 117-138, întrucât Hadrian este primul împărat roman care acordă unui *frumentarius* rangul de centurion⁶. Următoarele două inscripții menționează doi combatanți ai legiunii a XIII-a Germina Severiana. Este vorba despre o inscripție descoperită la *Sarmizegetusa*⁷, pe care Caius Iulius Valerianus, *frumentarius* și *decurio* al coloniei sus menționate o ridică spre onoarea lui Caius Iulius Valerius, fost beneficiar consular, decurion și duumvir în *Colonia Sarmizegetusa metropolis*. Inscripția poate fi încadrată cronologic în perioada anilor 222-235 pCh., întrucât este cunoscut faptul că Severus Alexander este cel care acordă orașului *Sarmizegetusa* epitetul de *metropolis*⁸. Cealaltă inscripție provine de la Roma, fiind o inscripție ridicată de Marcus Aurelius Sophaenitus⁹, spre onoarea lui Severus Alexander, împreună cu un coleg frumentar din legiunea a VIII-a Augusta. În aceeași inscripție apare și menționarea unei "statio" a colegiului de

¹ *IDR*, III, 35.

² *IDR*, III, 2, 379.

³ N. Gostar, în *Sargeția*, XIV, 1979, p.659-661.

⁴ C.C.Petolescu, în *SCIVA*, XXV, 1974, p. 598-599 (non vidi), apud N.Gostar, *op.cit.*, p.600.

⁵ *CIL*, III, 7041.

⁶ A.von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres* (ed. Dobson), Köln-Graz, 1967, p.104 ("Die Existenz der frumentarii und centurio frumentarii steht für das zweite Jahr-hundert ausser Zweifeln. Den Hadrian hat die Institution geschaffen").

⁷ *IDR*, III, 2, 113.

⁸ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p.69.

⁹ *CIL*, III, 7041.

frumentari. Inscricția este databilă pentru perioada 222-235 pCh.. Cognomen-ul Sophaenitus este de sorginte greco-orientală.

Tot de origine neromană este și cognomen-ul lui Marcus Aurelius Berulus, al IV-lea și ultimul *frumentarius* cunoscut de noi din seria celor aparținători legiunii a XIII-a Germina. Numele său apare într-o inscripție funerară din Roma¹⁰. Ținând cont de faptul că Septimius Severus este primul împărat care permite accesul elementelor nelatine în pozițiile cheie ale armatei și administrației romane¹¹, atribuim cronologic inscripția perioadei de după 193 pCh.

Frumentarii sunt menționați pe lângă materialul epigrafic și în izvoarele antice. Astfel, în *Scriptores Historiae Augustae, Vita Hadriani* se vorbește despre frumentari ca agenți secreți ai împăratului, având rolul de a-i cerceta pe apropiații acestuia, chiar și pe prieteni. Astfel se spune că împăratul Hadrian "prin frumentari cerceta toate lucrurile, chiar și cele mai ascunse și prietenii nu băgau de seamă că împăratul le cunoștea viața, atât timp cât el însuși nu le dovedea aceasta"¹². Există unele pasaje în continuare, care ne îndeamnă să credem că între atribuțiile frumentarilor exista și practica interceptării corespondenței diverșilor demnitari romani, apropiați împăratului¹³.

Revenind asupra ipotezelor referitoare la atribuțiile frumentarilor, există accepțiunea că aceștia se ocupau inițial de aprovizionarea trupelor romane cu cereale, prin perceperea anonei militare de la populația civilă și prin asigurarea transportului. De precizat este faptul că în cadrul frumentarilor distingem persoane atât din rândul militarilor (aprovizionare) cât și din rândul civililor (verificarea cantității de grâu și a greutăților folosite la cântărire)¹⁴. Din punct de vedere lingvistic, termenul *frumentarius*, *-a*, *-um*, desemnează o persoană implicată în comerțul, respectiv livrarea grânelor¹⁵. Nu excludem posibilitatea ca acești oameni să se fi ocupat, pe lângă aprovizionare, și de culegerea și transmiterea unor informații importante pe plan politico-militar. Atribuțiile de aprovizionare sunt reflectate într-o inscripție descoperită în amfiteatrul de la *Ulpia Traiana*, iar autorii studiului în care a fost inclusă inscripția nu neagă posibilitatea ca aceștia să se fi ocupat și de supravegherea în vederea siguranței. Accastă ipoteză este întărită și de practica numirii unor frumentari ca directori ai unor închisori din provincii (*agentes cura carceris*) și ca vânători de creștini¹⁶.

O dată cu venirea la putere a lui Hadrian, se elaborează un "proiect" de supraveghere atentă a provinciilor Imperiului Roman. În acest sens are loc o reorganizare a instituției frumentarilor, din cadrul ei desprinzându-se un corp de poliție secretă, ai cărui membrii puteau fi angrenați în diverse operațiuni. Începând cu secolul al II-lea pCh., mai precis în timpul domniei lui Hadrian, frumentarii pot ajunge la gradul de centurion¹⁷. Existența lor poate fi urmărită până în a doua jumătate a secolului al III-lea pCh., adică până în vremea împăratului Dioclețian. Acesta va transforma corpul de frumentari într-o unitate tot cu atribuții de spionare, însă cu o altă denumire, anume *agentes in rebus*¹⁸.

Frumentari deveneau militarii selecționați din cadrul trupelor de legiune și nu din cadrul trupelor auxiliare. Exista la Roma un *numerus frumentariorum*, din cadrul căruia era detașat la cartierul general al trupelor provinciale câte un frumentar¹⁹. Hadrian a stabilit o lege conform căreia centurionii trebuiau să fie de origine strict italică. În timpul serviciului, militarii erau mutați dintr-o provincie în alta, ca în

¹⁰ CIL, IV, 3356.

¹¹ Propylaen Weltgeschichte, IV, Frankfurt a. Main, 1991, p.393-400.

¹² SHA, Vita Hadriani, 11, p.40 (trad. D. Popescu).

¹³ Ibidem, p.41.

¹⁴ D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj Napoca, 1983, p.134.

¹⁵ Cf. K.E.Georgescu, *Lateinisch-Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1887, p.324.

¹⁶ D. Alicu, A.Paki, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985\1986, p.469-477.

¹⁷ A.von Domaszewski, *op.cit.*, loc.cit.

¹⁸ W. Blum, *Curiosi und Regendarii. Untersuchungen zur Geheimen Staatspolizei der Spätantike*, München, 1969, p.1-9.

¹⁹ A. von Domaszewski, *op.cit.*, p.34-35.

cadrul legiunilor să ființeze mereu un corp de ofițeri de origine strict italică²⁰.

În timpul domniei lui Septimius Severus, un *centurio frumentarius* putea deveni *hastatus*, iar rigurozitatea privind originea frumentarilor încetează.

Care fapt l-a determinat pe Hadrian să introducă un serviciu de informare, am putea descoperi dacă urmărim politica dusă de acesta. Chiar în primii ani de domnie, împăratul a stabilit granița imperiului pe Eufrat, neconformându-se politicii anterioare de anexare dusă de Traian. Acest lucru duce la nemulțumiri în cadrul cercurilor de generali fideli împăratului răposat, dintre care probabil că unii nutreau la obținerea frâielor imperiului. Nereușita lovitură a opoziției militare compusă din A. Cornelius Palma, Lucius Quietus, L. Publius Celsus și C. Avidius Nigrinus²¹, ar fi putut însemna pentru Hadrian un avertisment care l-a determinat la instituirea unui corp de informatori pe de o parte, iar pe altă parte se poate ca nereușita loviturii să fi fost deja rezultatul intervenției acestui corp.

Începând cu Septimius Severus și în epoca Severilor în general, activitatea frumentarilor se intensifică. Lucrul se datorează faptului că Septimius Severus conștientizează necesitatea asigurării liniștii nu doar pe plan extern, cunoscut fiind faptul că el urcă la tron cu sprijinul armatei și că era în permanent conflict cu Senatul. Fiind de origine punică și rupt de tradiția romană, aprobă accesul elementelor nelatine la rangul de *centurio*. Și-a creat o gardă fidelă compusă din elemente ale tuturor provinciilor, cu precădere de la frontul dunărean. Probabil pe această cale urmărea prevenirea unor coaliții în sânul armatei, care să ducă în timp la mișcări nefavorabile ce puteau să-i periclitizeze planurile și, de ce nu, tronul. Procentajul ridicat de inscripții ce pomenesc frumentari în perioada Severilor, atestă o febrilă activitate secretă în Dacia, activitate care fără îndoială a contribuit la păstrarea liniștii și ordinii, implicit a unei veridice dezvoltări a provinciei²².

Pentru perioada anarhiei militare, atestările epigrafice ale unor frumentari sunt puține. În virtutea celor prezentate mai sus, pot fi desprinse o serie de concluzii. Astfel, pentru provincia Dacia, perioada de maximă răspândire a frumentarilor este intervalul cuprins între anii 117-244 pCh. La unii cercetători²³ apare ideea conform căreia frumentarii se ocupau în timpul dinastiei Severilor exclusiv de aprovizionarea cu cereale a armatei. Considerăm că exista o denumire comună pentru două categorii de militari cu atribuții diferite, cele ale unui *centurio frumentarius* fiind mai degrabă de natură politico-militară decât administrativă.

Problema "promovării în cadrul grânarilor de la Roma doar a unor subofițeri cu experiență din rândul principalilor și centurionilor"²⁴, o considerăm discutabilă. Este bunăoară atestată prezența în perioada anilor 239-244 pCh. la *Sarmizegetusa* a unui *miles frumentarius* din legiunea a VI-a Victrix, răposat la 19 ani. Așadar se pare că la Roma era posibilă intrarea în rândul frumentarilor a unor diverse categorii de elemente militare, evident selecționate, însă nu existau limite de vârstă ori pregătire anterioară (cu precădere în perioada de anarhie). Menționarea de către Marcus Aurelius Soppaenitus a colegiului frumentarilor și a unei *statio*²⁵, atestă pe lângă *numerus frumentariorum* din Roma și existența unei ascmenea forme de organizare. Suntem de părere că frumentarii erau înlocuiți frecvent în cursul domniei unui împărat, probabil pentru a nu crea suspiciuni în rândul celor supuși observării. Credem că frumentarii aveau ca sarcină nu atât observarea categoriilor sociale modeste ale provinciei, cât a persoanelor aflate în poziții cheie ale administrației și armatei provinciale. Interesant este că în majoritatea cazurilor, frumentarii apar menționați în inscripții funerare, rar în inscripții onorifice, iar în acest caz numai după retragerea din armată sau a îndeplinirii misiunii la sediul vreunei legiuni (cazul celor doi neromani din legiunea a XIII-a Gemina atestați la Roma). Divulgarea identității frumentarilor

²⁰ *Ibidem.* p.83.

²¹ *Propylaen.* IV, p.34-35.

²² M. Macrea, *op.cit.*, p.78.

²³ G. Dall'Oglio, *Inscrizioni sepolcrali romani.* 1923, p.145 (Ni se pare exagerată atribuirea inscripției unui *frumentarius* doar după simpla reprezentare pe monument a unui Modius, evident, folosit la manipularea grânelor).

²⁴ V. Moga, *Din istoria militară a Daciei.* Cluj-Napoca, 1986, p.113.

²⁵ *CIL.* VI, 230.

în timpul activității nefiind dorită ne face să credem că într-adevăr este vorba despre un serviciu secret în armata romană, pentru prezenta idee pledând și strânsa legătură cu *speculatorii*²⁶, cunoscuți ca elemente de temut, care serveau la represiuni.

În final, coroborând cele de mai sus, desprindem ideea centrală, anume că printr-un asemenea sistem centralizat, împărații romani urmăreau îndeaproape viața provinciei Dacia²⁷. Acordarea unei asemenea atenții provinciei avea un scop precis, anume păstrarea avantajelor tactico-militare și economice de care se bucura Imperiul de la anexarea Daciei.

SORIN PRIBAC
Universitatea de Vest
Timișoara

ANEXA

Nr. crt.	Numele	Leg.	Grad	Statut	Vârsta	Origine	Natura inscr.	Locul desc.	Datare	Sursa epigrafică
1.	CAIVS TITIVS IANVARIVS	III Flavia	Centur	Veteran	56	Latin (Britannia)	Funer.	Drobeta	117-118	IDR, II, 35
2.	TIBERIVS CLAVDIS VIBIANVS	XIII Gemina	Centur	-	-	Latin	Onor.	Apulum	117-138	CIJ., III, 7041
3.	MARCVS AVRELIUS BERVLVS	XIII Gemina	-	Răposat	-	Nelatin	Funer.	Roma	193-217	CIJ., VI, 3356
4.	MARCVS AVRELIUS SOPHAENITVS	XIII Gemina Severiana	-	Activ	-	Greco-oriental	Onor.	Roma	222-235	CIJ., VI, 230
5.	CAIVS IVLIVS VALERIANVS	XIII Gemina Severiana	Subof.	Activ	-	Latin	Onor.	Ulpia Traiana	222-235	IDR, III, 2, 113
6.	PVBI IVS ANTONINVS VICTOR	VI Victrix	Miles	Răposat	19	Latin	Funer.	Ulpia Traiana	239-244	IDR, III, 2, 379

ÜBER DIE FRUMENTARI AUS DACIA

ZUSAMMENFASSUNG

In der ehemaligen Provinz Dacia sind Inschriften vorhanden, die den militärischen Rang *frumentarius* erwähnen. Die Anzahl der von uns untersuchten Inschriften ist gering, da es wenige gibt. Möglicherweise sind solche Inschriften

Wir untersuchten in unserer Studie sechs Inschriften, die je einen *frumentarius* enthalten. Die meisten (4), waren in der Legio XIII Gemina befördert und je einer in den Legionen IV Flavia und VI Victrix. Die früheste Erscheinung eines *frumentarius* in Dacia ist die eines *centurio frumentarius* aus *Apulum*, die aus dem 2. Jh. n. Chr. stammt, bzw. aus der Zeit der Herrschaft des Kaisers Hadrian (117-138), der Kaiser, der eigentlich die Institution der *frumentari* geschaffen hat.

Die *frumentari* sind in der *SHA, Vita Hadriani*, 11 erwähnt, wo man über sie als Vertraute des Kaisers spricht. Ursprünglich beschäftigten sich die *frumentari* mit Getreidehandel, mit der Überprüfung der Gewichtseinheiten und der Lieferung von Getreide. Kaiser Hadrian hat ihnen Macht verliehen, wobei sie bis zum Rang eines *centurio* befördert werden konnten. Die Existenz der *frumentari* kann bis ins 3. Jh. n. Chr. verfolgt werden, als Kaiser Diokletian sie in die Einheit der *agentes in rebus* verwandelt.

²⁶ D. Benea, *op.cit.*, p.134.

²⁷ M. Macrea, *op.cit.*, p.29-31 (Încă Augustus în anul 27 aCh.. face distincția între provincii senatoriale și imperiale. Dacia este inclusă în ultima categoric).

Die stärkste Verbreitung der *frumentari* in Dacia findet in der Zeitspanne 117-244 statt.

Besonders interessant ist, daß die *frumentari* in den meisten Fällen als verstorben erwähnt werden; selten erscheint ihr Name in Weihinschriften, und wenn, dan nach dem dann als sie in Ruhestand getreten sind.

Es scheint, daß die Enthüllung der *frumentari* während ihres Dienstes nicht erwünscht war. Sie wurden in verschiedene Legionslager abgeordnet, wo sie unserer Meinung nach Geheimmissionen erfüllten, d.h. daß sie verschiedene Beamten überprüften. Da, wie gesagt, die Enthüllung der *frumentari* nicht erwünscht war, ist es höchstmöglich, daß es sich um einen Geheimdienst im römischen Heer handelt. Dafür spricht auch die enge Beziehung der *frumentari* zu den *speculatores*, die die gefürchteten Unterdrückungseinheiten bildeten.

Durch einen gut entwickelten Sicherheitsdienst überprüften die römischen Kaiser das öffentliche und amtliche Leben der Provinz Dacia, und zwar seit deren Eroberung, als das Römische Kaiserreich mehrere militärische und wirtschaftliche Vorteile hatte.